

ԼՕՌՈՒԱՅ ՀԱՐՍԱՆԻՔ

Նշանադրութիւն: Լօռում նշանագրութիւնը երկու տեսակ է լինում, որոնցից առաջինը, որ, «Ս ր օ ր օ ց ա խ ա զ» է կոչւում, աւելի պարզ և հասարակ ձև է ներկայացնում: Ընտանիքի մեծը, — կամ հայրը, կամ մայրը, լոյս ունենալով, որ նոր խնամիք իրանց միշտ պաշտպան կ'լինին զանազան գիւղական գործերի մէջ և թէ՛ օգնական, իրանց տղայ — որդու համար, համաձայնութիւնը ստանալուց լետ, նշանած են ընտրում կաթնակեր փոքրիկ աղջկանը, որի համար և՛, իբրև նշան, օրօրոցի միջնափայտի վրայ խազ են քաշում: Այդ օրից սկսած խնամիական յարաբերութիւնները շարունակւում են փոխադարձ հիւրասիրութիւններով և ընծաներով: Երբ աղւիկը հասակն առնում է, այն ժամանակ սկըսում են աւելի գրական միջոցների դիմել և հաստատուն համարել տալ, որովհետև շատ է պատահում, որ նշանուած աղջիկը, չհաւանելով իրանց նշանածներին, չեն համաձայնում իրանց կեանքը ամուսնական կապով աւմիշտ գրտնց հետ կապել: Այդպիսի մերժումներ լինում են ինչպէս աղջկայ, այնպէս և՛ տղայի կողմից:

Նշանագրութեան երկրորդ ձևը աւելի բարդ է: Ընտանիքի մեծը՝ աչք գնելով մէկի վրայ՝ խնամախօսներ է ընտրում և զանազան գրաւիչ միջոցներով աշխատում համաձայնութիւն ստանալ իւր որդու հետ ամուսնացնելու նըպատակով: Խալաթներ տալը աղջկայ ծնողներին կամ մօտիկ բարեկամներին միտեսակ կաշառակերութիւն է գարձել,

որից շլացած իրանց համաձայնութիւնը վերջ ի վերջոյ տալիս են. շատ անգամ համաձայնութիւնը գիտմամբ ձգձգում են, որպէսզի որկրամոլները շատ ժամանակ ունենան նոր խնամի դարձողին լաւ ծծելու: Եթէ խնամախօսական բանակցութիւնները յաջող ելք չեն ունենում, տղաները շատ անգամ փախցնում են հարսնացուհիներին, կամ տնից դուրս քաշելով, կամ այգու, կամ ջրի ճանապարհից, կամ սարից, կամ հնձատեղ հաց տանելիս և այլն: Երբ իրենք միայնակ, կամ մի քանի ընկեր տղերանց հետ միասին փախցնելիս աղջկայ կողմից մարդիկ են պատահում, կռիւ է ծագում և շատ անգամ միմեանց վիրավորում են: Փախցրած աղջկանը մի քանի շաբաթ պահելով կամ գտնելով, կամ հնձաններում, կամ հարևան դաճառներում, վերջապէս յաջողում է վերադառնալ տղայի տուն, այն էլ երբ տղայի հայրը աղջկայ կրակ կտրած կամ հօրը, կամ եղբօրը և կամ աւելի մօտիկ ազգականին մեծ տուգանք է տալիս և հաշտում: Այգալիսի դէպքերում, համարեա թէ բոլորը առանց պատժի են մընում և հաշտութեամբ վերջանում է: Վերադարձողները պսակում են, բայց, ոչ որպէս ազգայներ, այլ այրիներ:

Սովորական ընդունուած նշանագրութեան համար եթէ խնամախօսները յաջող ելքի են հասնում, այն ժամանակ տղի հայրը կամ մօտիկ ազգականը բեղա՛հ է տալիս, այսինքն նշան, կամ մատանի, կամ մի-երկու հատ ոսկի փող, հետը և՛ մի շիշ օղի, գաթաներ, եփած հաւեր, կարմիր ձու, գառան մսի խաշլամայ, չոր մրգեղէններ և այլն: Սրանց հետ տանում են և՛ ընտանիքի միւս անդամների համար խալաթներ—ոտնոմաններ կամ աղլուխներ: Այդ տեսակ նշանագրութիւնից յետոյ արդէն տղայի ոտքը բացւում է դէպի իւր նշանածի տունը, շնորհիւ՝ կամ բարեհոգի միջամարդ այլ կնոջ և կամ գոքանչի, այն էլ գաղտնի, գիշերով, և ոչ թէ աշկարայ: Այս ժամանակն է՝ որ փեսացուին բոլորովին ծծում են, պահանջելով բերել այնպիսի բաներ, որպիսիք խեղճի ուժից բոլորովին վեր են: Առաջին նշանագրութիւնից յետոյ, երբ արդէն պսակուելու ժամանակը մօտենում է, կատարում են բար-

գահատրէք, որի էութիւնը այս է,—տղայի հայրը, կամ մօտիկ ազգականը, միքանի պատուաւոր մարդկանց հետ, գնում է ազգիայ տուն, տանելով դարձեալ օդի և ուտելիք —ստորաստութիւն։ Երեկոյեան ընթրիքի ժամանակ նոր խնամինքի կենացը խմելով, որոշում են, թէ քնչ բաժինք պիտի բերէ ազգիկը. հարսանիքի ժամանակ տղայի հայրը քնչ մօտցու պէտք է տայ, նոյնպէս և՛ խմիչքներ—օդի և գինի. և թէ՛ երբ պիտի հարսանիքը նստի. միքանի ղէպքերում էլ պահանջում է բաշլըդ—գլխագին, եթէ տղան այրի է լինում, կամ ծեր, որի քանակութիւնը ըստ կարողութեան, երբեմն և՛ մինչև հարիւր ուսըլու է հասնում։ Բարգաւորէքի համար գնացած մարդիկ, զեռ իրանց գործը չսկսած, պահանջում են իրանց հարսնացուն ցոյց տալ։ Հարսը գալիս է և ամեն մէկի ձեռքը համբուրում, որի համար և եկած խնամինքը իրանց երես տեսնուկն են տալիս մի երկու արատուց սկսած մինչև մի ուսըլին, իսկ որա փոխարէն հարսը պարտաւորւում է, պսակուելուց լետ, իւր գործած գուլպաներից և պաճիճներից մէկ-մէկ ընծայ ուղարկել։

Հարսանիքի մեծ պատրաստութիւնը աւելի տղայի տանն է տեսնուում։ Մի օր առաջ ընակարանը մաքրում են, տան մուրը թափում, և չորս պատերից մէկի տակ թախտը պատրաստում. որի վրայ գցում են գորգեր, իսկ պատից էլ կախ անում ձուռձեր. ամբողջ օրն էլ կանայք հաց են թրխում։ Հարսանիքը նստելու երեկոյեան (գլխաւորապէս ուրբաթ) կանչում են փողհարին—զուռնաչուն—բերում են մօացուն,—կամ եգ, կամ կով, ինչպէս և՛ ոչխարներ. գալիս է և փեսայացուն։ Հէնց առաջին անգամ փողը հարելուն պէս, տղայի մայրը կամ մօտիկ ազգականը պար է գալիս և մի օղիւկ—խալաթ տալիս զուռնաչուն. նոյնպէս խալաթ է տալիս և՛ մօացու մորթողին, որը, դանակը վայր գցած կենդանու բկին դրած, սպասում է։ Փեսայի մայրը կամ քոյրը դարձեալ պարելով՝ մէկ թաշկինակ—ուսպ անդ է կապում փեսայի վզից։ Չարը խափանելու նպատակով էլ, փեսայի

մայրը մի կտոր թել է գցում մսացուի արիւնի մէջ, շաղախում և ապա պահում մինչև առաջատ մօնելը:

Հարսանիքը նստելուց մի օր առաջ աղջկայ տուն են ուղարկում մսացուն և խոստացած խմիչքեղէնները, ինչպէս և՛ հարսնացուի մօր կաթի իբրև վարձ, թանկագին խալաթ: Հարսանիքն արդէն սկսուեցաւ. պար եկողների երակաները եռում են՝ էլ հանգստութիւն չեն տալիս փողհարներին. ալգպէս շարունակում է մինչև լաւ մթնանալը: Կազմում է և՛ մականների խումբը. թագաւորը, հանդերձը օրհնելուց լետոյ, հազնելով իւր հարսանեկան շորերը, զուռնա — դըհոլով, ճրագները վառած, մանաւանդ «կէչ» ծառի կեղևը և «կէնիի» ծղանները, գնում է խաչեղբօր տուն: հրաւիրելու: Տուն մտնելով համբուրւում են, սկսում են միմեանց կենաց խմել, պար գալ և ապա՝ խաչ եղբայրը, թագաւորի և մականների առաջ թուրը կապելով, գալիս են նոյնպիսի ուրախութեամբ թագաւորի տուն, ուր ուրախութիւնները անընդհատ շարունակում են: Թագաւորը, խաչեղբայրը և մականները նստելով թախտի վրայ, կանչում են սափրիչին բոլոր երեսները վայր անելու: Երբ թագաւորի երեսի կէսը վայր է անում, չի շարունակում, մինչև որ խաչեղբօրից խալաթ չստանայ: Այդ գիշեր ընթրիքի են հրաւիրում գիւղի բոլոր մեծամարդոց, ուտում-խմում են և քէֆ անում զուռնայով: Ուրախութիւնն աւելի է սաստկանում, երբ հաւաքւում են հարսանքատուն սարերից և ձորերից տաւարածները, սրոնք նոյնպէս մտնակցում են ընդհանուր պարերին. խաղալով ինչպէս կենդապարեր, այնպէս և՛ զոփի. երբեմն և կոխ են բռնում միմեանց հետ երկու-երկու հոգի, բոլորը զուռնայի ներգաշնակութեան տակ: Առաւօտեան արդէն պատրաստւում են «հարսնառ» գնալու. բոլորեքեանք ձիաւորւում են և ճանապարհ ընկնում դէպի հարսանք գիւղը. շատ քշում են ձիանքը, և տարճանակներ արձակում մականները, որոնք իբրև թիկնապահներ են հանդիսանում թագաւորի և թագուհու համար: Հասնելով հարսնատուն, փոխադարձ բարեկները ստանալով, հրաւիրւում են

ներս. շատ անգամ դեռ տուն չմտած՝ լինում են և՛ կռիւներ, պատճառ բերելով, թէ փեսան խոստացած փէշքաշները չի բերել կամ թէ՛ պակաս է: Նստելով պատրաստած թախտի վրայ և փոքր ինչ հանգստանալով, օրհնում են հարսի հալաւը, որից լետ պանիճներ և գուլպաներ են հագցնում թագաւորին և խաչ-եղբօրն. ապիս են և՛ նորահարսի գործած քիտաներ. կապում են թագաւորի գօշից, մինչև գօտին, աղլուխներ: Հալաւը տանում են և հագցնում հարսին, որը նոյնպէս տղայի տանից է հարսանքաւորի հետ բերուած. այդ հագցնում են ջահէլ կանալք և օրիորդներ, իսկ գօտին միայն կապում է խաչ-եղբայրը, որը, նոյնպէս երեսուսնուկ տալով, ասում է «առջիննկը տղայ ըլի»: Գօտին կապելուց լետոյ հարսին տանում են թագաւորի մօտ, ուր միմեանց բարեւելով, աղջկայ կամ հայրը, կամ մօտիկ աղգաւանը, ձեռք ձեռքի տալով, օրհնում է և ասում՝ «ծըլիք ու ծաղիիք, մի բարձի ձերանաք, որդկերանց ու թոռների տէր ըլիք, գուշմանի սրտով չըլիք, չար նեաթից Աստուած ձեզ հեռու պահէ»: Օրհնանքից լետոյ գնում են, գուռնա-գըհօլ ածելով՝ եկեղեցի. առաջ գնում է խաչ եղբայրը, լետոյ՝ թագաւորը, և լետոյ՝ հարսը. իսկ սրա երկու կողքին էլ լինում են հարսնեղբայրը և հարսնաքոյրը. գլունց չեղած ժամանակ՝ մօտիկ ազգականներից են լինում և նոյն պաշտօնը կատարում: Պսակ գնալու ժամանակ մականների ամենամեծ զգուշութիւններից մէկն և՛ այն պէտք է լինի, որ նրանք թագաւորի և հարսի արանքով թոյլ չտան մարդ անցկենալու, որովհետեւ գժրադղութեան վատ նշան է ալդ: Եկեղեցում պսակը վերջանալուց լետոյ, նոյն կարգով վերադառնում են դարձեալ հարսի տուն, արձակելով հրացաններ և տարճանակներ: Տուն վերադառնալիս՝ ճանապարհին նորուպոկների առաջ պար են գալիս ցանկացողները. նուէր են բերում փոփրիս կոչուած ծառը, որը խաչեղբայրը տալիս է մէկ լաւ պար եկողի, որ ձեռքին բռնած մինչև տուն իրանց առաջ պար գայ. փոփրը հայերի ամենահին մագաներից մէկն է, որին այժմ փոխարինում է նորամուտ «տօնա-

Ծառը. մեր հայերի գործնական փոփոխ բառը աւելի իմաստալից է և նշանակութիւն ունեցող. «փոփոխ» հին «փոփոխ» բառի աղաւաղումն է, որ նշանակում է զանազանակերպութիւն. և՛ արդարեւ՝ այդպէս էլ է. մէկ բարակ, վերակի ծայրը սուր, ճիպտի կողքերին տնկած են մանր ճղներ և շիւեր, իբրեւ Ծառ. ճղների և շիւերի վրայ, ինչպէս և՛ Ծառաբնի գլխին՝ ցցում են կամ խնձոր, կամ սերկեիլ, կամ տանձ. դրանց չճարուած ժամանակ՝ ներկած ձու և ալլն, իսկ ճղների արանքներով փաթաթում են շարուկներ՝ կամ չամիչ, կամ սիմինգրի և կամ ալլ պատրաստած մրգեղէններ. կըպցնում են և՛ փոքրիկ մոմեր: Նորապսակները երբ տուն են վերադառնում, այդ փոփոխ լանձնում է խաչեղբօրը, որը և պատուանդանի վրայ է ցցում և թագաւորի առաջ դնում, մոմերը վառել տալով: Նանապարհին իրանց քաջութիւնը ցոյց են տալիս և՛ կոխ բռնողները—փահլւանները, որոնցից յաղթողը խալաթ է ստանում խաչեղբօրից. միքանի մարգիկ էլ չօքում են նորապսակների առաջ՝ դռների շէմքով անցնելիս՝ և խնդրում են իրանց փող բաշխել: Հարսանիքը որ ճանապարհով գնում է, այնտեղի բարեկամ տնուկորները նորապսակների առաջ բերում են սինիով ձուռածեղ և լօշ, որից բաժին վերցնելով թագաւորը և խաչեղբայրը, մնացածը անցնում է մականներին: Այստեղ աղջկայ բարեկամները տալիս են և իրանց նորապսակ աղջկանը ընծայ՝ կամ շալ, կամ պղնձեղէն ամաններ և ալլն. նոյնպիսի ընծաներ տալիս են բարեկամները և՛ տան դռանը:

Հասնելով տուն, նորահարսին տանում են կանանց դասը, իսկ թագաւորը և միւսները բազմում են թաղթի վրայ: Երեկոյեան հացի ժամանակ թագաւորը ոչիչ չի ուտում, մինչև որ աները կամ աւելի մօտ ազգականները զբերան բացէք չխոստանան. աները խոստանում է կամ ձի, կամ կով, կամ փեթակով ճանճ, կամ արծաթեղէն և ալլն, ապա բերում են ձուռածեղ, կամ թէ՛ ուրիշ աղիւղ կերակուր թագաւորի համար: Հացից լեռոյ էլ ուրախութիւնը զուռնայով շարունակում են մինչև լոյս և ապա պատրաստութիւն են

տեսնում տղայի տուն գնալու: Ամենից առաջ բերում են հարսի բաժինքը ^{*)}, որը միառմի զուգնաչին լինում է բարձր ձայնով և ասում «չէն կենալ բարեկամը, տուել ա այս ինչ բանը» և այլն — գինը տասնապատիկ աւելացնելով. ներկայ եղողներն էլ պատասխանում են՝ «չնորհաւոր ըլի»: Երբ բոլորը միառմի ցոյց են տալիս, ապա դարսում են մափրաշների մէջ, բեռ կապում և ուղարկում թագաւորի տուն: Նախապէս թագաւորի հայրը կամ մօտիկ ազգականը փէշքաշ է տալիս այն մարդուն, որը դարսած բաժինքի վրայ նստում է և թող չի տալիս բարձել — մինչև իւր ընծայ ստանալը: Բաժինքից առաջ մի լաւ ձիաւոր են ուղարկում տղայի տուն իմաց տալու հարսանիքի գալը, որի համար և՛ թագաւորի տանը համբաւաբեր մականի ձիու ականջից մի աղլուխ — խալաթ են կախ անում. այդ համբաւաբերին ասում են «ազուէս»: Ծանապարհ ընկնելու համար երբ պատրաստւում են, ապա փողհարն գուրսը իւր «տարան հայն» է գլուծում և լացացնում աղջկայ ծնողներին և ազգականներին ու բարեկամներին, որոնք հերթով գալիս են և նրան բարիերիժ մաղթում. հարսի հետ գնում է փեսայի տուն միայն հարսն-եղբայրը: Ծանապարհ ընկնելով՝ մականները սկսում են այստեղ ևս ձի խաղացնել և իրանց «հունարը» զանազան կերպ ցոյց տալ: Երբ հասնում են գիւղի մօտ՝ կրկին զուգնան ածել են տալիս և՛ ձի խաղացնելով՝ գնում են եկեղեցու գուռը, ուր՝ իջնելով՝ մտնում են եկեղեցի, համբուրում ուրբ պատկերները և ապա կարգով, ինչպէս պատկի ժամա-

*) Բաժինքը լինում է. — խալիչայ, ջէջիմ, ձունձ, թաղիք, ձիու ղշարի ու երկչին, հարսին տեղաշոր, մափրաշ, խուրջին, ջուալ, թոփրայ, աղաման, սանրաման, պանիճներ ու պանիճակապեր, գուլպաներ ու տուղաներ, թութունի ու փողի քիսաներ և քաշիկ: Արծաթի բաղեալ, արծաթի հաղար փէշալ, արծաթի գինու թաս, արծաթի քամար, բոլինրաղ և թէի բոժոժներ: Պղնձէ ամանեղէններից — ջրի կուժ, պղինձ, ունկանի, բաղեալ, կովկիթ, սինի, ջրի թաս ու տուչալ, մաթլաբաներ — մեծ և փոքր: Նախելով կարողութեանը, պալմաններին, գրածներին տեսակաները լինում են շատ և քիչ:

նակ, ոտով փեսայի տուն դառնում. այս ոտագարձի ժամանակ էլ այնպիսի պարեր, կոխեր, ձուլածոներ և ընծաներ են լինում, ինչպէս աղջկայ գիւղումն միայն այստեղ ընծայ տըռողներ աւելի են լինում, մասնական այն ժամանակ, երբ հարսանիքը դուռն է հասնում, ուր թագաւորի մայրը գալով՝ համբուրում է հարսին ու որդուն և՛ արծաթի թասով շաւր բաժնեցնելով, աղագայ կեանքի քաղցրութիւն մաղթում ու ընծայ տալիս: Ընծայ է տալիս և՛ հայրը, համբուրելով հարսի ձեռք. բարեկամներն էլ նուիրում են փող, արծաթեղէններ և պղնձէ ամանեղէններ: Երբ հարսը կոխում է տան շէմքը, բերում են լոշ հացեր, որոնց նա տան չորս կողմի վրայ շարտում է, առատութիւն մաղթելով: Տուն մտնելով՝ հարսին տանում են կանանց դասը, իսկ թագաւորը և միւսները հանգստանում են թաղթի վրայ:—Այստեղ էլ հարսը չի նըստում, մինչև որ նստելու խալաթ չէ ստանում թագաւորի մօտիկ ազգականների մէկից:—Գալուն պէս թեթև հաց են ուտում, իսկ մթնանալուն՝ նստում են երեկոյեան ընթրիքի, որին հրաւիրում են դարձեալ գիւղի մեծամարդաց: Երեկոյեան հացի ժամանակ նորահարսը պարտաւոր է թեփշու մէջ միրգ - «մազայ» ուղարկել թագաւորի և խաչեղջօր համար, որւնք և՛ ստիպուած փոխարէնը հատուցանում են, որի համար նոյն թեփշու մէջ դնում են մէկ խնձոր և վրան ցըցում շատ սպիտակ փողեր և ուղարկում հարսին: Քէֆը տըղայի տանը աւելի է տաքանում, քան թէ՛ աղջկայ տանը. զինին հազարփեշաներով և քրեղաններով է գտտարկւում. երբ կառավարիչը հատած գաւը լցրած բերել է տալիս, բարձր ձայնով նոյնը իմացնում է բոլորին, տօնելով՝ «հազար բարի ջամհաթի», որի պտտասխանը տալիս են բոլորը միաբերան—«հազար բարու տէր ըլիս»: Հացից լետոյ սկսում են դարձեալ պարել և կոխ բռնել: Պարում են աւելի հարսներ ու ազափ աղջիկներ, որոնց հանգիստականները, բացանկութեան, տալիս են «շաբաշ»,—որը կապում են գլխին գցած թաշիինակից կամ լաչակից: Հարսանիքի գալու երկօրոք օրը մինչև ճաշը, թագաւորը քահանայի ու մօկարներ

